

Tıp ve Felsefe

Osman Elbek

Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye

“Önce teşhis, sonra tedavi” diyerek modern hasta yaklaşımının ilk temellerini atan İbni Sina (980-1037) tıp ile felsefe arasında mahiyet farkının olduğunu belirtmektedir [1]. Gerçekten de tıp da felsefe de insanı ve yaşamı temel alır. Ancak tıp, gözlem ve deney yöntemleri ile biyolojik ve psikolojik temeller ışığında tanımladığı sorulara yanıtlar ararken; felsefe insanın kültür dünyasını referans alarak tıbbın aksine yanıtlar hakkında değil sorular üzerinde yoğunlaşır.

İnsanlığın düşünce tarihini izlediğimizde eski Yunan öncesi dönemde doğanın zorlu koşulları karşısında güçsüz olan insanın yer altında ve üstünde pek çok Tanrı yarattığını ve iyilik-kötülük durumlarını var ettiği bu Tanrılara bağladığını görmekteyiz[2]. Her sorunun doğa üstü güçlere bağlandığı böylesi bir ortamda hekimlerden beklenen Tanrılarla datura benzeri bitkilerin halüsinasyon yapan afyonu altında “ilişki kurması” ve onların neden olduğu kötülük hallerini büyü ile tedavi etmesidir [1, 3].

Eski Yunan öncesi dönem ile benzer biçimde tıp alanının dinsel bir alan olarak tanımlandığı Mısır uygarlığında -Yunan uygarlığından farklı olarak- ölüm, yaşamın devamı olarak görülmekteydi. Bu nedenle eski Mısır’da beden korunması özel öneme sahipti. Bu değişen önem tıp alanında cerrahi bilgi birikiminin artmasına ve alçı, sütür ile dış tedavilerinin yapılabilmesine yol açmıştı. Ancak kalbi ana organ olarak tanımlayan Mısırlı hekimler de tıpkı Mezopotamyalı meslektaşları gibi ruhban sınıfının üyeleri idi [1].

Mezopotamya ve Mısır uygarlığından farklı olarak barınmak, ölü gömmek gibi gündelik yaşamın ötesini kendisi için soru alanı olarak tanımlayan ve “bilimi bilmek için yapmak”[1] düsturu uyarınca bilme ve kavrama arzusunu açığa çıkaran Yunan uygarlığı, diğer alanlarda olduğu gibi tıp sanatında da devrime neden olmuştur. Bilindiği gibi akla gelen ya da gelmeyen her sorunun doğru yanıtı doğa üstü güç olarak Tanrılarda saklıdır. Oysa ki soru sormak insana içkindir. Yani felsefe insani bir etkinliğe hayat vermektedir. Bu nedenledir ki felsefi düşünmenin var ettiği sorular altında Tanrılar karşısında insanı yaratmaktadır. Değişen

yeni bakış açısının bir yansıması olarak tıp da artık doğa üstü bir güç olarak değil; bilim, teknik ve sanatsal yetilerin bütünü olarak değerlendirilir. İlk kez hastalıkların nedenleri doğa üstü güçlere bağlanmaz. Doğaldır ki yaşanan bu değişim hastalığın nedenleri kadar sağaltımının da insani bir yeti olabileceği gerçeğini var eder. Artık Hipokrat tarih sahnesindedir, felsefe Hipokrat’ı var etmiştir. Tanrılardan ateşi çalan Prometheus gibi Hipokrat da kazandığı bu yetiyi Tanrılara bir daha geri vermemeye kararlıdır. Usta-çırak ilişkisi ve kazanılan tıbbi yetinin özenle saklanıp ritüeller eşliğinde bir sonraki insan nesline aktarılma çabası aslında bu kararlığının bir yansımasıdır. Bu dönemde tıp Tanrılar karşısında insanı var eden felsefeden kopamaz, onunla iç içe geçer. Uygarlık tarihinde tıp ile felsefenin en çok harmanlandığı dönemlerden birisidir Yunan uygarlığı. Pek çok filozof aynı zamanda tıp alanı ile uğraşır. Bu filozoflardan en ünlüsü aorta’ya da adını veren Aristoteles’tir[1,4].

Felsefe sadece batıda değil doğuda da boy atar. Bergamal Galen, İbn-ü Rüşd, Farabi ve Ebubekir Bin Zekeriya Razi gibi pek çok hekim ve felsefeci, batılı felsefecilerden etkilenerek çalışmalarını sürdürmüşlerdir [1,4,5]. Günümüz dünyasında doğu ve batı uygarlıklarının uzlaşmadığı ve hatta kanlı çatışmalara neden olduğu iddia edilmektedir. Halbuki uygarlık tarihi irdelendiğinde çıkarlarla kirlenmediği sürece düşüncenin ulusal ya da bölgesel olmayıp evrensel olduğu ve çatışmalarla birbirini yok etmediği, aksine birbirinden çoğaldığı görülmektedir.

11 Eylül saldırısı sonrası “uygar” dünyada kimi çevreler tarafından İslam modern yaşamla bağdaşmayan, akıl dışı sapkın bir ideoloji olarak okunmaya çalışılmaktadır. Oysa ki mevcut iddiaların aksine ilk kez hasta başı klinik dersi veren Ebubekir Bin Zekeriya Razi (864-925) başta olmak üzere pek çok İslam felsefeci bilginin kaynağını “duyu”, insanın tek yol göstericisini “us” olarak tanımlamıştır [1,4]. Bu durum Batı’nın Doğu’yu hep geriliğin kaynağı olarak nitelendirdiği, ötekileştirdiği oryantalist bakış açısını göstermesi yanı sıra, İslam’ın bilim ve felsefe alanına bir dönem yaptığı büyük katkılardan sonra neden silikleştirdiğini kanıtlaması açısından da dikkate değerdir.

Ve Ortaçağ: Yunan uygarlığından o güne kadar karşılaştığı her durumu soru sorarak algılamaya ve anlamlandırmaya çalışıp uygarlığı yetkileştiren insan birgün “Çok şeyleri

Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr. Osman Elbek, Yirmiiüç Nisan Mahallesi, Üniversite Bulvarı, Kömürcügil Sitesi, D Blok, 2/5 Gaziantep, Tel: 0 532 3330700, e-posta: osmanelbek@yahoo.com

merak ediyor ve düşünüyorsunuz. Halbuki (düşünülmesi) gereken yalnız bir şey vardır. Önce Tanrının melekûtunu (saltanatını) arayınız, başka şeyler size fazlasıyla verilecek” diyen [5] İsa'nın sesine kulak verdi. Artık geçerli hüküm soru sormak, düşünmek ve yanıtlar aramak değil; doğruluğu tartışılmayacak önermeleri sorgusuz kabul etmekte, yaratılan saltanata baş eğmek. Çağ engizisyonlar çağıydı; egemen düşünceden farklı her kelam ve kelam sahibi zincire vuruldu, yakıldı, afroz edildi.

Bu karanlığa karşı ilk ses MS 1000 yılında İtalya'nın Bologna şehrinden geldi. Bologna'da Öğrenci Derneği Loncası, nitelikli eğitim görmek için seçkin öğretim üyelerinden topluca ders alabilecekleri bir mekanın var olması gerektiğini belirtti [1]. Dipsiz kuyulara atılan bilgi ışığı, öğrenci örgütlenmesinin var ettiği “üniversitas” fikri ile yeneden toplumla bütünleşme yolunu buldu. 1224 yılında Salerno Üniversitesi resmi ilk tıp okulu olarak kabul edildi. Öğrencilerin yaktığı bu bilgi ateşi kısa zamanda tüm Avrupa'yı sardı. Leonardo da Vinci'den Thomas More'a, Francis Bacon'dan Campanella'ya, Nikolaus Kopernikus, Andreas Vesalius'dan Paracelsus'a, William Harvey'e kadar onlarca bilgi çınarı öğrencilerin var ettiği “üniversitas”ın yarattığı toplumsal ortamda boy attı. Tıp da o günden sonra hastalık hakkında felsefi düşünen kimseyi “doktor” olarak anmaya başladı [1].

Ya bugün? Binlerce ışık yılı uzaklıktan nanometre düzeyi yakınlığa kadar her alanda eskiye kıyasla daha çok bilgi sahibi olan insanlık yeterli bilgelikte mi? “Ne gördüğüm hakikati gizlemekten hoşlanırım, ne de bunu açıkça ifade etmekten korkarım.” diyebilen [6] kaç tane bilim insanı var? Tıpta ve her alanda bugün hangi amaç için bilgi üretilmekte?

Bilim -doğası gereği- tartışma gündemine aldığı her alan için hipotezler kurarak ürettiği yeni soruların yanıtlarını bulmak için çaba gösterir. Ama ya bilim gözünün önündeki tüm gerçekliğe rağmen bir alanı mutlaklaştırır; o alanı her türlü tartışmadan azade kılar, dahası tahakküm kuran o alanın boyunduruğu altına girer, onun kazanç kapısı haline gelirse; bilim tarihi o günden sonra nasıl şekillenir?

Hiç kuşkusuz böylesi bir durumda öncelikle bilim insanını kendisine ve yarattığı bilime yabancılaşır. Yabancılaşan bireyin kendisine, ürününe ve ürünü var ettiği sosyokültürel ortama eleştirel bakış açısı ile yaklaşabilmesi olanaklı değildir. Bu ortamda birey benlik saygısının azalmaması için gerçeklerden kaçır. Herkesin gözü önünde kendi uzmanlık alanı dahilinde yaşanan insanlık adına utanç verici gelişmeleri görmez, ya da “hayatın gerçeği” olarak aklar, ya da kendi alanı ile ilgili bu sorunları bir başkasına havale eder. Açık yüreklilikle ifade edelim ki bu tavır bilim insanının bilimsel özgürlüğünü yitirmesi; bilimin soru sormak,

düşünmek ve yanıt aramak yetisini kaybetmesi ve yaratılan saltanata baş eğmesidir. Varılan çağ “Yeni Ortaçağ”dır. Bu çağın düşünceyi zincirleyen, bireyleri atomize edip onları yalnızlığın çaresizliğine terk eden ve her zorluğa rağmen aklın eleştirel gücüne destek veren insanları afroz eden “din”i; piyasanın ve tüketim kültürünün yüceltilme retoriğidir.

Küresel düzeyde tüm insanlığa demokrasi ve zenginlik getireceği iddia edilen bu masalda yaşanan gerçek oldukça farklıdır. Bugün insanlığın dörtte birini oluşturan sanayileşmiş kesim dünya zenginliğinin %85'ini elinde tutmakta, dünyadaki 358 varlıklı insan 2.3 milyar yoksul insanın geliri kadar bir serveti paylaşmaktadır [7]. Asya, Afrika ve Latin Amerika'da ekili alanlar dünya mahsulünün yarısını karşılarken, bu bölgelerde yaşayan yarım milyar insan açtır [1]. Bilim insanlarının pek çoğu ise bu utanca sırtını dönerek bilim üretebilmekte ve dahası bilimsel gelişmelerden insanlığın tümünün yararlan(a)mamasını tartışma gündemlerine dahi almamaktadırlar. Çünkü bilim insanı gözleri önünde yaşanan onlarca örnekten dolayı bilmektedir ki günümüz dünyasında muhalif olmak; yalnız olmak, ötekileştirilmek ve en önemlisi kamusal desteğin gün geçtikçe azaldığı bir ortamda bilimsel çalışmalarına finansman desteği bulamamak anlamına gelmektedir. Kuşkusuz akademik kapitalizm bu düzeyde meşrulaştırılmasaydı dünyadaki araştırma kaynaklarının %90'ı dünya nüfusunun %10'unu etkileyen sorunlar için ayrılmazdı.

Aslında kapitalizmin tıp alanı üzerindeki en olumsuz etkisi sağlığı ticarileştirebilmiş olmasıdır. Bu konuda trajikomik bir örnek; Brezilyalı tarım işçilerinde kronik açlığın neden olduğu bedensel ve ruhsal sıkıntının o bölgedeki hekimlerce asıl nedenin göz ardı edilerek ruhsal hastalık olarak tanımlanması ve hastalara psikotrop ilaçlar önerilmesidir [1]. Pekiyi bu hastalıklı bakış açısı sadece Brezilya'da mı yaşanmaktadır? Örneğin günlerini fast food zincirlerde cips ve kola yiyerek geçiren çocukların obezite nedenini gerçek nedeni göz ardı edip bir dolu spekülasyonla açıklama yapmıyoruz; ya da insani değerlerin tümünün paraya endekslendiği, çıkarın egemen olduğu, bencilliğin yüceltildiği bu dünyada insanların depresyona girme nedenini bu çarpık zihniyeten soyutlayıp sinapslardaki serotonin düzeyinin azalmasına indirgememiz ya da ileri evre akciğer kanserli hastaları iki-üç ay daha fazla yaşatabilmek için kemoterapi ilaçlarını üreten şirketlere milyarlarca lira para harcayabilirken, toplumda tütün alışkanlığını önleyecek projelere mali kaynak ayır(a)mamamız sağlığın ticarileştirildiğinin açık kanıtları değil midir?

Elbette insanların sağlık hakkının gasp edilmesi ve sağlığın ticarileştirilmesi süreci hekim-ilaç şirketleri arasındaki yakın “etkileşim” sayesinde gerçekleştirilmektedir [8,9].

Bugün bölgesel, ulusal yada uluslararası bilimsel toplantıların, kongrelerde sunulan bilimsel çalışmaların ve küresel hastalık tedavi kılavuzlarının içeriği dolaylı yada doğrudan etki ile büyük oranda endüstri tarafından belirlenmektedir. Bu etkinin bir yansıması olarak ABD’de %80’i doğrudan hekime aktarılmak üzere ilaç sektörünün promosyona harcadığı paranın 15 milyar dolara ulaştığı bilinmektedir [8]. Endüstrinin, akademik tıbbın kimi alanlarında küresel düzeyde yol açtığı kirlenme o düzeye ulaşmıştır ki New England Journal Medicine dergisinin eski editörü Dr. Angell bir yazısında bu durumu “Akademik tıp satılık mı?” başlığı altında irdelemiştir [9].

İşte bu noktada üniversiteler kritik öneme sahiptirler. Çünkü üniversiteler bilginin kutsallaştırıldığı ve güç haline getirildiği bu ortamda bilgi üretme yetisini elinde tutan kurumlardır. Son yıllarda daha sıklıkla gündeme getirilen “Girişimci Üniversite”, “Rekabetçi ve Projeci Üniversite”, “Performans Eksenli Ücretlendirme” ve “Üniversite-Sanayi İşbirliği” gibi kavramlar üçüncü bin yılda üniversitelerin hangi güçlerden etkilendiğini, dahası kendisini hangi güçlere göre konumlandığını gözler önüne sermektedir. Bu kapsamda etik, sosyal politika gibi konuları gündemine almayarak “bilgi teknisyeni” yaratma amacını güden yüksek öğrenimin paralı hale getirilmesi; üniversite kurumunun işletme, öğrencilerin müşterileştirilmesi süreci ve yeni tanıştığımız şirket üniversiteleri bilginin piyasa mekanizmasının doğal bir sonucu olarak nasıl bir sınaî girdiye dönüştürüldüğünü kanıtlamaktadır. Bu dönüşümün en önemli tahribatı ise eğitim kurumlarının akredite edilmesi ya da kurumlar arası afilyasyon gibi her eğitim alan bireyin eğitim hakkını güvence altına alacak uygulamaların, küresel sermayenin istediği şekilde küresel diplomaya sahip ucuz işgücü üretme noktasına indirgenmesidir. Akademisyeni, çalıştığı şirketin patronlarının “belirlediği” bir alanda çalışan memura benzeten Ahmet İnam’ın ifadesiyle [10] sorunumuz “Akademik hayatın bugün (...) piyasayla bütünleşmiş, oradan gelen sorunları çözmeye, talepleri yerine getirmeye” uğraşması değil midir?

Yazıyı 1963 yılında OECD bilim bakanları toplantısı öncesinde dönemin Hollanda Eğitim Bakanı’nın “Bilim bilginin bir boyutudur ve bilim politikaları kültür politikalarının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu politikaların ekonomik bir ortamda tartışılması fuhuş yapmak anlamına gelir.” sözcükleri [11] ile tamamlamak istiyorum. Ne dersiniz üçüncü bin yılın “uygar” dünyasında bu sözler hepimiz için nostaljik bir şarkının güftesi gibi gelmiyor mu? Doğası gereği kâr maksimizasyonu temelinde hareket eden endüstri her alandaki bilimsel bilgi üretiminin ana sponsoru olmuş; fikri mülkiyet hakları patentler sayesinde ticaretle bağlantılı hale getirilmiş (TRIPS Anlaşması: Ticaretle Bağlantılı Fikri

Mülkiyet Hakları Anlaşması); “yayınla ya da kaybol” kıskacında can çekişen bilim insanlarının çoğu bilimsel camiada ve dergilerde neyin geçer akçe olduğunu öğrenerek akademik kariyerlerinde yükselmek amacıyla “özgürce” belirli alanlarda gereksiz yere söz söyleyerek / çalışma yaparak bilgi kirliliğine neden olmuş ve en önemlisi “modern” çağın dini olan piyasanın denetimine girmiş tıp kurumu Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü’nün önerdiği reformlar sonucunda -Ivan Illich’in yıllar önce tanımladığı gibi- endüstrinin daha fazla para kazanması için hayatın kendisini tıbbileştirip [12] bir kazanç kapısı haline getirmiş ise; bu endüstri iktidarının var ettiği bilim [13] ve bilim insanından dünyaya yarar gelir mi?

Ne acıdır ki endüstrinin var ettiği bilimin tüketim endeksli yansıması tarihsel süreçte öylesine etkinleşmiştir ki bugün biyomedikal konularla ilgili günde yaklaşık 6000 makale yayınlanmaktadır [14]. Bu kapsamda 1900’lü yılların başında dünya genelinde on bin süreli yayın sayısı bugün yüz bine ulaşmıştır [14]. Akademik yükselme uğruna bu düzeyde “bilgi tüketimi”nin olduğu mevcut kirlilik ortamı, iddia edildiği gibi “bilgi toplumu”nu var etmenin aksine her türlü etik dışı yayın yapma imkanını arttırmaktadır.

Oysa bilimsel düşünce “doğru”ya ulaşmak için bir anlama, bir bulma ve doğrulama çabasıdır [15]. Bu çabanın ilk adımı o güne kadar “doğru” olarak kabul edilen gerçeklere eleştirel yaklaşabilmesidir. Üçüncü bin yılın dünyasında genelinde bilim, özelinde tıp alanı kapitalist tahakküm ilişkilerine eleştirel yaklaşabilme yetisini kaybetmiştir. Kanımca bu yeti bilime/tıbbı felsefenin sunacağı sorularla yeniden kazanılabilir. Ne de olsa bir filozofun tanımladığı gibi [15] felsefe kişiye mal-mülk, para-pul, şan-şöhret kazandırmaz ama dünyayı anlama ihtiyacını tatmin edebilir. Bu “anlama ihtiyacı” yaşamın amacı ve nasıl yaşanması gerektiği hakkında her bireyin kendisine sorular yönlendirmesini sağlayabilir. Bu yolla üretilen yeni sorular hepimizin dimağına “hayatın gerçeği” olarak kodlanan bir yanılısımadan bizleri kopararak; hayata, bilime, tıbbı ve en önemlisi halen yapmakta olduğumuz işe eleştirel bakabilmemizin yolunu açabilir. Belki de o gün Bertrand Russell’in yıllar önce korktuğu gibi bilgelikle birleşmeyen kudretimizden ürkebilir, ancak bilgelikle birleşen bilimin insanlığa refah ve mutluluk getirebileceğini fark edebiliriz. İşte o zaman sanatla, edebiyatla, felsefeyle harmanlanmış biçimde, yalnız kalmayı da göze alarak inandığımız doğrular için hayatı yeniden var edebiliriz.

Felsefe insan olmaya çağrı ise [16] ve tıp sadece teknik bir uygulama alanı değil de bilim, sosyo-kültürel çalışma ve 1219 sayılı yasamızda da tanımlandığı gibi bir sanat alanı ise; bizi “uygar” köleler haline getiren ellerimizdeki/zihin-

lerimizdeki zincirleri bize göstermek ve bu sayede tıbbın yeniden insana dönmesini sağlamak için felsefenin düşünsel ışığından, yol göstericiliğinden daha çok yararlanmamız gerekmez mi?

Bu düşüncelerin güzel ama boş bir hayal olduğunu söyleyenlere William Blake'nin "Şimdi, ispatlanan her şey, bir zaman sadece hayal edilmişti" cümlesini [15] hatırlatmaktan başka bir yol var mıdır?

TEŞEKKÜR

Yazının taslak haline getirdikleri katkı için Emre Gökalp, İbrahim Zubaroglu ve Toros Selçuk'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. Güntöre SÖ. Tıp ve Felsefe. Birinci Basım. Nobel Kitabevi; 2005.
2. Haçerlioğlu O. Düşünce Tarihi. Beşinci Basım. Remzi Kitabevi; 1993.
3. Rivers WHR. Tıp, Büyü ve Din. Birinci Baskı. Epsilon Yayıncılık; 2004.
4. Timuçin A. Düşünce Tarihi. İkinci Baskı. İnsancıl Yayınları; 1997.
5. Adivar AA. Tarih Boyunca İlim ve Din. İkinci Basım. Remzi Kitabevi; 1969.
6. Forti A. Modern Bilimin Doğuşu ve Düşünce Özgürlüğü. İçinde: Mayor F, Forti A; eds. Bilim ve İktidar. Onikinci Basım. Ankara: TÜBİTAK; 2004: 23-37.
7. Sayar K. Küreselleşmenin psikolojik boyutları. Yeni Symposium 2001; 39: 79-94.
8. Ağalar C, Ağalar F, Sayek İ. Hekim ve ilaç şirketleri arasındaki etkileşimler. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2005; 48: 273-83.
9. Angell M. Is academic medicine for sale? N Engl J Med 2000; 342: 1516-8.
10. Özbudun S, Demirel T. İdeolojinin üretimi, yeniden üretimi ve üniversiteler. Toplum ve Hekim 1999; 14: 243-50.
11. King A. II. Dünya Savaşı'nın Sonundan Bu Yana Bilim ve Teknoloji. İçinde: Mayor F, Forti A; eds. Bilim ve İktidar. Onikinci Basım. Ankara: TÜBİTAK; 2004: 69-105.
12. Moynihan R, Cassels A. Satılık hastalıklar. Birinci Basım. Hayykitap Yayınları; 2006.
13. Resnik DB. Bilim Etiği. Birinci Basım. Ayrıntı Yayınları; 2004.
14. Terzi C. Toplum sağlığına uzanan bir köprü: tıp eğitimi. Toplum ve Hekim 2001; 16: 213-6.
15. Yıldırım C. Bilim Felsefesi. Onuncu Basım. Remzi Kitabevi; 2005.
16. Uygur M. Felsefenin Çağrısı. İkinci Baskı. Yapı Kredi Yayınları; 2004.